

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw

Scheffers, A.A.J.

Citation

Scheffers, A. A. J. (2013, April 18). *'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20829> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Scheffers, Albert Antoine Jacques

Title: Om de kwaliteit van het geld. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw

Issue Date: 2013-04-18

Om de kwaliteit van het geld

Om de kwaliteit van het geld

Promotiecommissie:

Promotor:

prof. dr. S. Groenveld

Leden leescommissie:

prof. dr. R.E. de Bruin (Universiteit Utrecht)

prof. dr. F.S. Gaastra

prof. dr. R. C.J. van Maanen

dr. M.S. Polak (Universiteit van Amsterdam)

Het toezicht op de muntproductie in de Republiek

en

de voorziening van kleingeld
in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw

I
Tekst

Proefschrift

ter verkrijging van

de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens het besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op donderdag 18 april 2013
klokke 16:15 uur

door

Albert Antoine Jacques Scheffers
geboren te Voorburg
in 1958

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door:

Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel

Boekenfonds Elisabeth Grent / F.J.A.M. van der Helm

Gilles Hondius Foundation

J.E. Jurriaanse Stichting

Kattendijke/Drucker Stichting

Van der Mandele Stichting

dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds

Stichting Unger-Van Brerofonds

Stichting Vrienden van het Geldmuseum

Inhoud

	Woord vooraf	5
	Inleiding	10
01	Het muntwezen tijdens de Republiek	20
1.1	Tot 1606	20
1.2	1606-1694	26
1.3	1694-1795	29
02	De organisatie van de muntproductie tijdens de Republiek	36
2.1	Het recht van munt	36
2.2	De techniek van het munten	40
2.2.1	Handmatige productie	40
2.2.2	De invoer van machines	42
2.3	De functies binnen het Muntbedrijf	51
2.3.1	De Muntmeester	52
2.3.2	De waardijn	59
2.3.3	De griffier van de Munt	61
2.3.4	De essayeur van de Munt	62
2.3.5	De stempelsnijder	65
2.3.6	De provoost of smidmeester	73
2.3.7	De gezellen	78
2.3.8	Het werkvolk	83
2.3.9	De opziender van het schroef- en pletwerk	84
2.3.10	De letterzetter of kartelmeester	86
2.3.11	De draaier van de harde walsen	87
2.3.12	De smid	89
2.3.13	De conciërge	89
2.3.14	De schoonmaakster	90
2.3.15	Het Serment van de Munte van Holland	91
2.4	Overige functionarissen actief binnen het muntwezen	101

2.4.1	Wisselaar	101
2.4.2	Essayeur, scheider en affineur	104
2.4.3	Ijk- en justeermeester	105
2.5	Samenvatting	110

03	De omvang van de muntproductie tijdens de Republiek	112
-----------	--	------------

04	Het toezicht op de muntproductie tijdens de Republiek	124
-----------	--	------------

05	De toezichthouders en hun assistenten	135
5.1	Raden en Generaalmeesters	135
5.2	Essayeur-Generaal	147
5.3	Secretaris van de Generaliteits Muntkamer	151
5.4	Bewaarder van de Generaliteits Muntkamer	153

06	De reisverslagen en de declaraties	156
-----------	---	------------

07	De voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw	167
-----------	--	------------

08	Het verhaal van de duit tot de 18de eeuw	173
-----------	---	------------

09	Nieuwe duiten 1702	179
9.1	Inleiding	179
9.2	De stempels voor de nieuwe duiten	189
9.3	Hollandse duiten 1702	191
9.4	Westfrieze duiten 1702	209
9.5	Van duit tot 'geschut, mortieren off andere oorloghs instrumenten'	211
9.6	Kosten van productie van duiten	212
9.7	Samenvatting	213

10	Nieuwe duiten 1707-1723	215
10.1	Inleiding	215
10.2	Hollandse duiten 1707	221
10.3	Hollandse duiten 1708	223
10.4	Hollandse duiten 1710	223
10.5	Hollandse duiten 1712	225
10.6	Hollandse duiten 1713	226

10.8	Hollandse duiten 1715	229
10.9	Hollandse duiten 1716	230
10.10	Hollandse duiten 1717	232
10.11	Hollandse duiten 1720	234
10.12	Hollandse duiten 1721	236
10.13	Hollandse duiten 1723	237
10.14	Westfrieze duiten 1707	239
10.15	Westfrieze duiten 1713	241
10.16	Westfrieze duiten 1716	242
10.17	Westfrieze duiten 1717	243
10.18	Westfrieze duiten 1720	244
10.19	Westfrieze duiten 1722	246
10.20	Westfrieze duiten 1723	247
10.21	Samenvatting 1707-1723	248

11	Nieuwe duiten 1739	250
11.1	Inleiding	250
11.2	Hollandse duiten 1739	254
11.3	Westfrieze duiten 1739	257
11.4	Samenvatting 1739	258

12	Nieuwe duiten 1741-1742	261
12.1	Inleiding	261
12.2	Hollandse duiten 1741	262
12.3	Hollandse duiten 1742	263
12.4	Westfrieze duiten 1741	266
12.5	Westfrieze duiten 1742	267
12.6	Samenvatting 1741-1742	269

13	Nieuwe duiten 1754	272
13.1	Inleiding	272
13.2	Hollandse duiten 1754	276
13.3	Westfrieze duiten 1754	277
13.4	Samenvatting 1754	278

14	Nieuwe duiten 1765	280
14.1	Inleiding	280

14.2	Hollandse duiten 1765	284	20.3	Samenvatting stuiver 1764	374
14.3	Westfrieze duiten 1765	285			
14.4	Samenvatting 1765	287		Samenvatting en conclusie	376
15	Nieuwe duiten 1769	289		Summary and conclusion	381
15.1	Inleiding	289			
15.2	Hollandse duiten 1769	297		Lijst van afbeeldingen en illustratieverantwoording	385
15.3	De stempels voor de Hollandse duiten van na 1765	298			
15.4	Westfrieze duiten 1769	299		Curriculum vitae	389
15.5	Samenvatting 1769	300			
16	Nieuwe duiten 1780	303		Colofon	390
16.1	Inleiding	303			
16.2	Hollandse duiten 1780	306			
16.3	Westfrieze duiten 1780	307			
16.4	Samenvatting 1780	309			
17	Het kopergeld na 1780	312			
18	Nieuwe enkele stuivers	317			
18.1	Voorgeschiedenis	317			
18.2	De stuiver in de Republiek	320			
18.3	De stuiver van 1614	322			
18.4	De stuiver van 1619	326			
18.5	De Westfrieze stuiver van 1624	328			
18.6	Stuivers voor Brazilië	329			
18.7	De stuiver van 1670	331			
18.8	Stuivers van de Geoctroyeerde Munt te Enkhuizen	322			
19	De nieuwe enkele stuiver 1738	337			
19.1	Wat voorafging aan de productie van de enkele stuiver 1738	337			
19.2	De productie van de nieuwe enkele stuiver 1738	343			
19.3	Samenvatting stuiver 1738-1740	368			
20	De nieuwe enkele stuivers 1764	370			
20.1	Wat voorafging aan de productie van de nieuwe enkele stuivers 1764	370			
20.2	De productie van de nieuwe enkele stuiver 1764	373			

Woord vooraf

Het toezicht op het geldwezen en de beheersing van de geldvoorziening zijn de laatste tijd volop in het nieuws. De financiële crisis waarin de wereld momenteel verkeert wordt – zij het ten delen – geweten aan slecht toezicht op de financiële markten en aan een zwakke beheersing van de staatsfinanciën. In de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden is het muntwezen – van geldwezen in de zin zoals wij die tegenwoordig kennen was nog geen sprake – ook aan een toezicht vanuit de overheid onderworpen. Dit toezicht bestaat in de tijd van de Republiek zowel uit een controle van de muntproductie gedurende het productieproces als achteraf. Daarnaast neemt die overheid met regelmaat maatregelen om de kwaliteit van voornamelijk het kleingeld op peil te houden.

Deze studie naar de kwaliteit van het geld is niet mijn oorspronkelijk idee geweest voor een proefschrift. Als historicus van de enige in Nederland nog overgebleven Munt wilde ik een bedrijfsgeschiedenis schrijven van een van de grootste concurrenten van de Utrechtse Munt in de tijd van de Republiek, de Westfriese Munt 1586-1809. Die geschiedenis zou als model dienen voor een reeks van studies over de veertien gewestelijke en stedelijke Munthuizen in de Republiek. Een reeks van studies, die – zo was indertijd de bedoeling – vanuit het Geldmuseum geïnitieerd, begeleid én financieel ondersteund zouden worden.

Gedurende het onderzoek heb ik echter van mijn voornemen deze serie te starten met de geschiedenis van de Westfriese Munt af moeten zien. De vele over de Munt van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik gelukkig nog beschikbare gegevens, blijken niet voldoende om goed uit te leggen hoe een Muntbedrijf in de Republiek der Verenigde Nederlanden heeft gefunctioneerd. De overgeleverde archieven van die andere Munt binnen Holland, te Dordrecht, of van de Munt van Zeeland te Middelburg, lenen zich veel meer voor een dergelijk model. Het is de bedoeling deze twee studies als eerst uit te voeren.

In 2004 en 2005 heb ik een zoektocht langs de Nederlandse archieven mogen maken. Op tal van plaatsen ben ik prachtig monetair historisch en numismatisch materiaal tegengekomen. Archivalia die soms in 350 jaar niet waren bekeken. Andere stukken zijn wel al eens ingezien door onderzoekers als A.O. van Kerkwijk (1873-1957), A. van der Wiel (1892-1956) of H. Enno van Gelder (1916-1998), maar nooit gepubliceerd. Een groot deel van dit materiaal is inmiddels digitaal gefotografeerd, voorzien van toegangen en zelfs gedeeltelijk al getranscribeerd voor deze studie of ten behoeve van bewerking in de nabije toekomst. Een klein deel is inmiddels ook al gebruikt voor begeleiding van onderzoek van derden.

Zoals dat zo vaak gaat, kreeg ik aan het einde van mijn maandenlange zoektocht langs de Nederlandse archieven drie heel bijzondere series archiefbestanden in handen. Samen blijken zij een goed inzicht te geven in enerzijds het toezicht op de muntproductie in de Republiek der Verenigde Nederlanden in de achttiende eeuw en anderzijds in de manier waarop de kwaliteit van het kleingeld in Holland en West-Friesland in diezelfde eeuw op orde is gehouden. In beide

onderwerpen spelen de raden en generaalmeeesters en de essayeur-generaal van de Munten der Verenigde Nederlanden een belangrijke rol. Samen vormen de drie series archiefstukken niet alleen de aanleiding, maar voor een belangrijk deel ook de basis van deze beredeneerde bronnenpublicatie over de kwaliteit van het geld.

Voor deze publicatie ben ik Marcel van der Beek, Paul Beliën, Albert van der Belt, Bert Boegheim, Frits van Dulm, Cees Esseboom, Aafje Groustra, Han Jordaen, Erik van der Kam, Hugo Landheer, Henri van Leeuwen en mijn veel te vroeg overleden vriend Willem van Moll zeer veel dank verschuldigd. Hun nimmer aflatende belangstelling naar mijn vorderingen zijn een echte steun en zeker ook een stimulans geweest om deze studie vooral af te maken. De heren T. Goossens van het Streekarchivariaat Harderwijk, P. Theeuwen van het Gelders Archief te Arnhem en H.J. van der Zwaag, voormalig hoofdessayeur van de Waarborg te Utrecht, dank ik voor hun inhoudelijke aanvullingen. Arthur Friedberg dank ik voor zijn hulp bij de vertaling van de samenvatting en conclusie in het Engels.

George Sanders verdient hier speciale vermelding omdat hij mij door de jaren heen heeft gewezen op relevant bronnenmateriaal. Hij liet mij ruimhartig delen in zijn onderzoeksgegevens en heeft samen met mij interessant archiefmateriaal gefotografeerd, series foto's bewerkt en geïndiceerd. Met het opsturen van steeds weer nieuwe delen van zijn eigen proefschrift *Het present van Staat. De gouden ketens, kettingen en medailles verleend door de Staten-Generaal 1588-1795* maakte hij mij duidelijk hoezeer hij vorderde en ik nog helemaal niet.

Raf van Laere heeft in een vroeg stadium de reisverslagen en de declaraties van de essayeurs-generaal doorgenomen en van kanttekeningen voorzien. Hij heeft ook de voorlopige eindversie van het script van deze studie doorgelezen en voorzien van zijn deskundig advies en scherpzinnig commentaar.

Een heel bijzonder woord van dank verdienen hier Karin van den Berg en Mieke van Leeuwen-Canneman. Karin heeft de hele concepttekst grondig doorgenomen, haar pen leeg geschreven in de marge, vragen gesteld over formuleringen die niet duidelijk leken en die uiteindelijk ook beslist voor verbetering vatbaar bleken. Zij heeft bovendien structuur aangebracht in de beeldredactie en de complete beeldcorrectie op zich genomen. Mieke heeft niet alleen alle getranscribeerde teksten nauwgezet nagekeken en waar nodig verbeterd. Zij heeft ook een groot aantal waardevolle aanbevelingen en handreikingen gegeven voor verder onderzoek. Tenslotte heeft Mieke ook nog de eindversie van het script nagekeken op inconsequenties en taal- en tikfouten. Alle slordigheden die nu nog in deze tekst staan, zijn vanzelfsprekend geheel te wijten aan mijn eigen gebrek aan concentratie en overvloed aan afleiding.

De medewerkers van de verschillende bezochte archieven dank ik voor hun bijna grenzeloze steun bij mijn zoektocht naar en drang tot digitaal fotograferen van de door hen beheerde archivalia in een tijd dat digitale fotografie in een studiezaal van een archief nog zeer ongebruikelijk was. Vooral de 'eigen' kamer met daglicht voor het fotograferen in het Zeeuws Archief en de 'eigen' stofzuiger in het Westfries Archief – om de bij mijn raadpleging van de circa 350 jaar gesloten gebleven stadsrekeningen vrijkomende stof en zand direct op te zuigen – zal ik nooit meer vergeten en altijd blijven roemen!

Deze woorden van dank besluit ik, bewust van het feit dat ik daarmee had moeten beginnen, met het noemen van drie voor mijn belangstelling in de munt- en Muntgeschiedenis en het volbrengen van deze studie zo belangrijke personen, te weten: wijlen Jacques Schulman, wijlen prof. dr. H. Enno van Gelder en prof. dr. Simon Groenveld. Jacques Schulman heeft mij als mijn peetvader waarschijnlijk al boven de doopvont ‘besmet’ met zijn eigen interesse: de verhalen achter munten en penningen. Zeker is dat zijn cadeau voor mijn 12de verjaardag, een sigarenkist vol met munten en een serie boeken om meer over die munten te weten te komen en nog meer zijn begeleiding tijdens de diverse zomerstages op ‘zijn Keizersgracht 448’ de definitieve aanzet tot de ontwikkeling van mijn belangstelling voor dit vakgebied zijn geweest.

Prof. Van Gelder, van 1977 tot 1980 mijn allereerste directeur bij wat toen nog heette het Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden stenen, heeft mij tot wel heel kort voor zijn overlijden gestimuleerd door te gaan met mijn onderzoek naar de nationale Muntgeschiedenis en deze studie vooral ook af te maken.

De derde en laatste persoon die ik in deze bewust omgekeerde volgorde hier graag noem is prof. Groenveld. Zijn geduld, maar vooral zijn fijnzinnig informeren naar mijn voortgang en zijn diverse waardevolle aanvullingen, aanwijzingen en correcties op mijn grove concepten, hebben er uiteindelijk voor gezorgd dat deze publicatie er is gekomen.

Nu deze studie is voltooid rest nog het organiseren van de tijd en het geld om het beschikbare bronnenmateriaal over de Munthuizen van de Republiek uit te werken. De publicaties over de Munten van Nederland zullen samen de basis kunnen vormen voor heel nieuw inzicht in de vaderlandse Muntgeschiedenis en daarmee de aanzet kunnen zijn voor een nieuw standaardwerk over de Nederlandse munten.

Voorburg, september 2012
Albert A.J. Scheffers

Inleiding

Zoals genoemd is de aanleiding voor deze studie de vondst van een drietal bronnen, namelijk:

- een serie verslagen over reizen ten behoeve van de opening van de muntbussen van Gelderland, Holland, West-Friesland, Zeeland en Utrecht in de periode 1717 tot en met 1809
- een serie declaraties betreffende de werkzaamheden voor de Staten van Holland en West-Friesland van twee essayeurs-generaals in de periode 1780 tot en met 1795
- een serie van zes rekeningen over de productie en distributie van koperen duiten in opdracht van de Staten van Holland en West-Friesland in de periode 1739 tot en met 1780.

Samen geven deze drie bronnen een goede indruk welke werkzaamheden de toezichhouders op de muntproductie in de achttiende eeuw verrichten en welke de inspanningen van de Staten-Generaal en de Staten van Holland en West-Friesland in diezelfde eeuw zijn ‘om de kwaliteit van het geld’ op orde te houden.

De eerste bron betreft een serie reisverslagen vervaardigd door drie elkaar opvolgende essayeurs-generaal Johan Emants, Marcellus Emants en Willem Poelman (vader, zoon en aangetrouwde neef) en adjunct of tweede essayeur-generaal Gerard Emants met bijdragen van een tweede adjunct of tweede essayeurs-generaal Guiliam Balthasar Emants (de beide adjuncten zijn zoons van Marcellus Emants). De verslagen geven inzicht in de procedures die zijn gevolgd bij het toezicht op de muntproductie, de zogenaamde opening van de muntbus van de Muntmeesters van Gelderland, Holland, West-Friesland, Utrecht en Zeeland. De in een band samengebonden archivalia lopen qua tijd van 1717 tot 1809. Samen vormen ze de basis voor deze studie naar het toezicht op de muntproductie in de Republiek tijdens de achttiende eeuw.

De tweede bron bestaat uit een serie declaraties van de essayeurs-generaals Emants en Poelman (de bovengenoemde zoon en aangetrouwde neef) bij de Staten van Holland en geven een bijzonder inzicht in de activiteiten van deze technisch specialisten onder de toezichhouders over de muntproductie en van die van zijn superieuren, de raden en generaalmeesters van de Munten. De derde bron omvat een serie rekeningen van de essayeurs-generaals Emants (vader Johan en zoon Marcellus) over de productie en distributie van koperen duiten. Verderop in deze inleiding zal nader op deze bron worden ingegaan.

Over het toezicht op de muntproductie in de Republiek der Verenigde Nederlanden is veel bronnenmateriaal beschikbaar, maar zijn maar weinig publicaties verschenen. De rijkste bron is vanzelfsprekend het archief van de instelling die het toezicht op die muntproductie uitvoerde, de Generaliteits Muntkamer.¹ Verder zijn er belangrijke gegevens te vinden in de resoluties van de Staten-Generaal en in die van de Gecommitteerde Raden of de Statenvergaderingen van de verschillende gewesten.² Ook de archieven van de gewestelijke Rekenkamers bevatten waardevolle

¹ Bijlsma, *Archief der Generaliteits Muntkamer*.

² Japikse, *Inventaris van het archief van de Staten-Generaal (1431) 1576-1796*. Meiboom, *Inventaris van het archief van de Staten van Holland en West-Friesland*.

informatie over het toezicht dat vanuit de Staten-Generaal door de generaalmeeesters van de Munten is uitgevoerd.³ Deze spreiding van archieven komt door de aard van het recht van munt, dat gedurende de Republiek niet bij de Staten-Generaal ligt, maar sinds de afzetting van Philips II als vorst door de Nederlandse gewesten door de Provinciale Staten wordt uitgeoefend.⁴

Voor gegevens over de Hollandse Munt te Dordrecht is tevens gebruik gemaakt van het archief van het Serment. Op de betekenis van dit ‘gilde van Munters’ wordt in hoofdstuk 2.2.15 dieper ingegaan.⁵ Voor de informatie over de Westfriese Munt is ook geput uit het archief dat de bestuurders van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik hebben nagelaten.⁶

Het Geldmuseum te Utrecht beheert het *Instructieboek* van raden en generaalmeeesters van de Munten. Feitelijk maakt deze band deel uit van het archief van de Generaliteits Muntkamer dat zich in het Nationaal Archief bevindt, maar is met enige andere bescheiden in 1928 achter gebleven op de Munt te Utrecht. Het boek bevat de namen van de medewerkers van de diverse Munthuizen in de achttiende eeuw. De generaalmeeesters hebben de Muntmedewerkers meerdere malen in hun loopbaan de eed op hun instructie afgenomen. Als bewijs hiervan hebben zij hun naam, handtekening of gewoon een door hen (de ongeletterden) gehanteerd persoonlijk teken in het boek gezet. Uit het *Instructieboek* zijn voor deze studie gegevens gehaald die inzicht geven in de omvang van het Dordtse en het Westfriese Muntbedrijf. Het boek is ook gebruikt om het besluit over de toekenning van de vrijstelling van belastingen voor de Meesters en knapen van het Serment van de Munt van Holland in de tijd te kunnen plaatsen en voor informatie over individuen die voorkomen in de drie bronnen die de basis vormen voor deze studie.⁷

Gepubliceerd over het toezicht op de muntproductie in de tijd van de Republiek is er slechts door H. Enno van Gelder, *De muntbus* (1946-1947) en M. Polak, *Historiografie en economie van de ‘muntchaos’*. *De muntproductie van de Republiek 1606-1795* (1998). Th. Thomassen geeft in zijn *Instrumenten van de macht* (2010) enige relevante informatie, maar baseert zich daarbij voor het muntwezen vooral op de inleiding tot de inventaris van het archief van de Generaliteits Muntkamer van Bijlsma (1931) en op het proefschrift van Polak (1998) en niet op de inhoud van het genoemde archief.⁸ Van Gelder, Polak en Thomassen gaan allen slechts in algemene zin in op het toezicht dat door raden en generaalmeeester en essayeur-generaal op het muntwezen is uitgeoefend. De voor deze studie gebruikte reisverslagen noemen ze geen van drieën. Met de transcriptie van de verslagen, aangevuld met biografische schetsen van de personen die erin worden genoemd, beoogt deze studie meer inzicht te bieden in wat er indertijd kwam kijken bij de uitvoering van die

¹ 1572-1795. Kaajan / Otten, *Inventaris van de archieven van Gecommitteerde Raden der Staten van Holland en West-Friesland*.

³ N.N., *Inventaris van het archief van de Grafelijkheidsrekenkamer of Rekenkamer der Domeinen van Holland: registers en stukken* (1233) 1446-1728 (1815). Idem, idem: *Afgehoorde en gedeponeerde rekeningen* (1425) 1446-1728 (1793). Smit, *Inventaris van het archief der Rekenkamer ter auditie van de gemeenelandsrekeningen ende opvolgende Colleges met de daaronder berustende rekeningen*.

⁴ Zie hoofdstuk 2.3.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁵ Fruin, *Inventaris van het archief van het Serment van de werklieden en munters van de Munt van Holland te Dordrecht*.

⁶ Brieffiles, *Archief van de Westfriese Munt* 1579-1796.

⁷ De inhoud van dit ‘*Instructieboek*’ is door de schrijver dezes met medewerking van Janjaap Luijt al meer dan 10 jaar geleden getranscribeerd en zou zo snel mogelijk beschikbaar moeten komen voor andere onderzoekers. Al was het alleen maar om de vele genealogen van dienst te kunnen zijn met bijvoorbeeld het uit elkaar halen van de functie van ‘Muntmeester’ en ‘meester Munter’.

⁸ Enno van Gelder, *De muntbus*. Polak, *Historiografie en economie van de ‘muntchaos’*. Thomassen, *Instrumenten van de macht*. *De Staten-Generaal en hun archieven*.

toezichthoudende taak, wie er allemaal bij betrokken waren en wat voor kosten eraan kleefden

Terwijl de centrale en gewestelijke overheid zich in de tijd van de Republiek wel bezighoudt met toezicht op de muntproductie, treedt zij in slechts enkele gevallen op als opdrachtgever van het aanmaken van nieuwe munten en beperkt zij zich voornamelijk tot het verlenen van opdrachten voor de productie van kleingeld. Voor de muntstukken van een hogere waarden bepaalt de overheid wel de specificaties van gehalte en gewicht evenals de beeldenaar, verbiedt zij soms de aanmaak, maar geeft zij geen opdracht tot aanmunting. Uitzonderingen hierop zijn de besluiten tot de in de Staten-Generaal vastgestelde gewestelijke quota van de Nederlandse gouden rijder uit de tweede helft van de achttiende eeuw. Met zijn vaste waarde van 14 gulden kan deze munt niet gerekend worden tot het kleingeld. Bovendien is over deze denominatie al uitgebreid gepubliceerd.⁹ De tot nu toe niet bekende enige andere uitzonderingen zijn de opdrachten van de Staten van Holland tot vermunting van het goud- en zilverwerk dat is ontvangen naar aanleiding van de Liberale Gifte van 1747-1748, van de 25ste en tweemaal 100ste penning in jaren negentig van de achttiende eeuw, de opdracht tot de aanmaak van guldens in 1762 en 1763, de vermunting van het goud en zilver ontvangen uit de 25ste en tweemaal 100ste penning in de jaren negentig van de achttiende eeuw en van de gouden en zilveren baren en de Spaanse matten afkomstig uit het in 1799 te West-Terschelling gezonken Britse schip De Lutine. Aangezien deze studie gaat over de kwaliteit van het geld, het toezicht op de muntproductie en de voorziening – in dit geval de pogingen tot verbetering – van kleingeld en deze laatste dan nog slechts in Holland en Zeeland in de achttiende eeuw, zal in een ander verband op deze specifieke aanmuntingsopdrachten van de overheid worden ingegaan. Het reeds genoemde derde serie archiefstukken vormt de aanleiding voor het tweede onderwerp van deze studie, namelijk de opdrachten van de Staten van Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw tot productie en distributie van kleingeld, koperen duiten en zilveren enkele stuivers. Deze opdrachten hebben tot doel de kwaliteit van de kleingeldcirculatie te verbeteren. Basis voor dit deel van deze studie vormt een serie rekeningen betreffende de productie en distributie van koperen duiten tussen 1739 en 1780. De informatie uit deze rekeningen is aangevuld met gegevens uit het reeds genoemde archief van de Generaliteits Muntkamer, dat van de Staten van Holland en West-Friesland, de Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier, van het Serment van de Munt van Holland te Dordrecht en van de Westfriese Munt. Hierdoor is een overzicht ontstaan over de productie en distributie van koperen duiten in opdracht van de Staten van Holland en West-Friesland tussen 1702 en 1780 en van die van de zilveren enkele stuiver van 1738-1740 en 1764.

De focus op de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland tijdens de achttiende eeuw in deze studie heeft te maken met het feit dat de studie is bedoeld als illustratie voor wat er op dat terrein in de gehele Republiek gebeurt, gezien vanuit de rijkste, machtigste, dichtstbevolkte en qua naleving van de wetgeving van de Staten-Generaal op het terrein van het muntwezen het meest

⁹ L.S. Beuth, *Gouden rijders uit de 18e eeuw* en H. Enno van Gelder, *Gouden rijders 1749-1764*.

strikte gewest van die Republiek. Aangetoond zal worden dat, in tegenstelling tot nog al wat auteurs menen, er wel degelijk heel wat bronnenmateriaal beschikbaar is over de productie van dit kleingeld. De afbakening in tijd, de achttiende eeuw, is slechts van praktische aard.

Over de omvang van de muntproductie is wel al veel geschreven. De interesse in de productieaantallen leeft voornamelijk bij verzamelaars van munten en komt mogelijk voort uit het onjuiste idee dat de tegenwoordige schaarste van bepaalde exemplaren regelrecht in verband staat met de indertijd geproduceerde hoeveelheden. Vragen als: wie was de opdrachtgever tot de productie?, wie heeft het muntstuk gemaakt?, wat heeft de productie ervan gekost aan grondstoffen, moeite, tijd en geld?, om welke reden is die munt gemaakt? en hoe is die munt in circulatie gekomen?, worden door hen zelden of nooit gesteld.

De Nederlandse professionele onderzoekers uit de numismatische hoek hebben pas sinds kort ook belangstelling voor de vragen die collega historici graag beantwoord willen zien.¹⁰ Uit hun publicaties van de afgelopen decennia blijkt dat zij bijna nooit zoeken naar antwoorden op vragen over bijvoorbeeld internationale metaal- en geldstromen en ook maar weinig oog hebben voor andere onderwerpen die onder historici leven.¹¹ Mogelijk is dat ook de reden waarom het muntwezen zelfs in de meest recente publicaties over de Nederlandse (economische en sociale of financiële) geschiedenis nauwelijks enige aandacht krijgt.¹²

Het meest duidelijk wordt het verschil in interesse tussen de numismaten en de overige in de nationale geschiedenis geïnteresseerden misschien nog wel met een blik in twee redelijk recente nationale historische projecten, te weten het *Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1428-1861* van het voormalige Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (tegenwoordig Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, afgekort Huygens ING) te Den Haag en de serie *Gewestelijke Financiën* ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. In het eerst genoemde project komen de zoektermen ‘essayeur-generaal’, ‘generaalmeester van de Munt’ en ‘secretaris’ van de Generaliteits Muntkamer wel voor, maar levert het zoeken naar de daarbij behorende aanstellingen maar het magere resultaat van enkele namen uit de Bataafs Franse tijd op. In de publicaties van het tweede

project komen de Munt en het muntwezen wel een aantal keren aan bod. Maar zelfs voor het meest uitgebreide deel, dat over Holland, is nog heel veel nader onderzoek nodig om duidelijk te maken wat de betekenis van de Munt en de muntproductie voor de financiën van het gewest zijn geweest.¹³ Het moet gezegd, de niet uit de numismatische hoek voortkomende onderzoekers zijn de afgelopen decennia niet erg geholpen. Zij hebben zich moeten behelpen met literatuur uit lang vervlogen tijden.¹⁴ Van Gelders in 1959/1960 geschreven en daarna een zestal keren slechts in detail aangepaste *De Nederlandse munten* is het meest recente algemeen overzicht over het nationale muntwezen gebaseerd op nieuw onderzoek. Ter gelegenheid van het afscheid van de gulden en de invoering van de euro in 2002 is postuum nog een geactualiseerde achtste editie van dit standaardwerk uitgebracht, waarbij de Nederlandse muntgeschiedenis een nieuw eerste hoofdstuk (over de Keltische munten in de Nederlanden) en een nieuw slot (over de laatste twintig jaar, 1980-2002) heeft gekregen. Vanwege de aard van de reeks waarin dit werk is verschenen, ontbreken de directe verwijzingen naar de bronnen en kan het moeilijk dienen als leidraad voor verder onderzoek.¹⁵ Andere betrekkelijk recente overzichtswerken als *Geld door de eeuwen heen* (1984), het bij de gelijknamige Teleac-serie verschenen boek *Geschiedenis van het geld* (1992) en het gelijknamige hoofdstuk in de inleiding van de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (1986-2002), leunen alle zeer op het standaardwerk van Van Gelder en bevatten nauwelijks resultaten van nieuw onderzoek.¹⁶ Algemene overzichten van in de tijd van de Republiek geproduceerde munten zijn gepubliceerd door L.W.A. Besier (1890) en M. Polak (1998). Besier geeft in zijn *De Muntmeesters en hun muntslag* voor het eerst een algemeen overzicht van de in de Republiek geproduceerde muntstukken.¹⁷ Hij baseert zich daarbij louter op het archief van raden en generaalmeesters van de Munten, de Generaliteits Muntkamer, dat in zijn tijd gewoon nog op zijn werkadres, de Munt te Utrecht, in de kast staat. Polak vult met zijn dissertatie het werk van Besier voor de periode 1606-1795 beduidend aan met zowel beter cijferwerk als met bronnenmateriaal dat buiten het archief van de Generaliteits Muntkamer bewaard is gebleven.¹⁸

D. Purmer en A.H.N. van der Wiel en ook T. Passon publiceerden het meest recent catalogi voor verzamelaars van de munten van de Republiek. Beide publicaties bieden overzichten welke munten met welke jaartallen en in welke varianten voorkomen. Iets van een antwoord op bovengenoemde vragen past niet in de doelstelling van deze werken en wordt dan ook niet gegeven.¹⁹

In vaktijdschriften als het *Tijdschrift* (1893-1913) of het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (1914-heden), *De Geuzenpenning* (1951-1976), *De Florijn* (1972-1976), *De Beeldenaar* (1977-heden) en *De Muntkoerier* (1972- heden) wordt de geschiedenis van een muntstuk van een bepaald type of jaar soms tot in detail uitgeplozen. Alleen wanneer deze artikelen betrekking hebben op het toezicht op

10 Dat professionele onderzoekers uit de numismatische hoek zich niet bijzonder veel hebben aangetrokken van de bij hun collega historici bestaande behoeften en interesses blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat Van Gelder als enige van die groep onderzoekers reageert op de in 1904 (!!!) voor het eerst gepubliceerde 'Overzicht van de door bronnenpublicatie aan te vullen leemten der Nederlandse geschiedkennis' genoemde lacune in de kennis van de nationale muntgeschiedenis. Met zijn 'Gedrukte Muntplakkaten' (1995) heeft hij een heel beknopte en voor niet-ingewijden niet gemakkelijk bruikbare inventaris geleverd van de drie numismatische collecties die nu worden beheerd door het Geldmuseum Utrecht. 109 jaar na dato zijn pas de eerste stappen gezet richting de realisatie van een overzicht zoals door de Commissie van advies voor 's Rijks Geschiedkundige publicatiën is aangegeven. Gelukkig hebben Cau en Van de Water met hun *Plakkaatboeken* nog iets van een overzicht geleverd. M.L.F. van der Beek heeft met zijn *Gedrukte Muntplakkaten uit de Bataafse tijd* (2003) laten zien hoe een dergelijk project op eenvoudige en betaalbare wijze kan worden uitgevoerd. Als voorbeeld kan hier ook nog de constatering van Marg. Kossmann worden genoemd. In haar in 1963 verschenen artikel *Het Muntgebouw te Dordrecht en de huizen voor de Muntmeester en essayeur...* stelt zij dat 'noch bij de historici, noch bij de numismatici kort en duidelijk te vinden is hoe de gehele organisatie van de muntslag in de loop der tijden in elkaar zat'. Ook deze oproep heeft niet tot enige reactie geleid uit de hoek waarvan dat verwacht had mogen worden.

11 De theorieën die M.L.F. van der Beek over dit onderwerp in 2009, onder andere tijdens de door hem georganiseerde sessie op het XVth World Economic History Congress te Utrecht, heeft uitgedragen kunnen hier als uitzondering worden genoemd. Hij heeft, volgens eigen zeggen, zijn theorie nog scherper verwoord op het in september 2010, ter ere van 25 jaar *Money and its use* van Peter Spufford, gehouden congres te Cambridge. Zijn theorieën zullen worden gepubliceerd in de bundel N. Mayhew (ed.) *Peter Spufford's Money and its Use - Twenty-five Years On* [werktitel].

12 Van Dillen, Van Rijkdom en regenten. Van Deursen, *De Last van veel geluk*. Idem, *Mensen van klein vermogen*. Hart / Jonker / Van Zanden (eds.) *Financial History of the Netherlands*. Van der Horst, *Nederland*. Israel, *The Dutch Republic.. Klein, Handel, geld- en bankwezen in de Noordelijke Nederlanden 1650-1795*. Liesker / Fritschy, *Gewestelijke Financiën Holland*. Schöffner e.a. (red.), *De lage landen*. Veenstra, *Gewestelijke financiële Zeeland*. Verwey, *Geschiedenis van Nederland*. De Vries / Van der Woude *Nederland 1500-1815*, 107-117. Van Zanden / Van Riel, *Nederland 1780-1914*.

13 Liesker / Fritschy, *Gewestelijke Financiën Holland*.

14 Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek* bijvoorbeeld, moest teruggrijpen naar Schimmel, *Geschiedkundig overzicht van muntwezen in Nederland* uit 1882.

15 Van Gelder, *De Nederlandse munten*. Voor de voorliggende publicatie is de editie uit 2002 gebruikt.

16 Van Beek e.a., *Geld door de eeuwen heen*. Taverne (red.), *De geschiedenis van het geld*. Van Beek (red.), *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*.

17 Besier, *De Muntmeesters en hun muntslag*.

18 Polak, *Historiografie*.

19 Verkade, *Muntboek*. Purmer / Van der Wiel, *Handboek Nederlandse provinciale muntslag 1568-1806*. Purmer / Van der Wiel, *Handboek van het Nederlandse kopergeld 1523-1797*. Passon (ed.), *Catalogus van de Nederlandse munten*.

de muntproductie in de tijd van de Republiek of de Hollandse en Westfriesse koperen duiten uit de achttiende eeuw en dito zilveren stuivers van 1738-1740 en 1764, zijn deze voor deze studie gebruikt.

A. Sassen geeft met zijn bijdrage in het Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde van 1912 voor het eerst een indruk van de productie en distributie van koperen duiten in Holland en West-Friesland in de jaren 1739-1780. Hij baseert zich op dezelfde set van zes door de essayeurs-generaal Emants opgestelde rekeningen, die voor deze studie worden gebruikt, maar kijkt niet verder naar gelijksoortige acties ter verbetering van de kleingeldcirculaties gedurende die achttiende eeuw. De essayeurs-generaal Johan en Marcellus Emants, vader en zoon, leggen met deze zes rekeningen verantwoording af namens hun superieuren – de raden en generaalseesters van de Munten – aan de vertegenwoordigers van de opdrachtgever: heren van de Rekenkamer van de Staten van Holland.²⁰ Sassen beperkt zich in zijn artikel echter tot een samenvatting van de rekeningen, waarin hij een aantal niet gespecificeerde totalen geeft. Noch biedt hij enig inzicht in de monetaire omstandigheden van de tijd waarin zijn onderwerp speelt. In deze studie naar het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw wordt daar waar mogelijk wel dieper ingegaan op het verhaal achter de aanmuntingen van het koperen en zilveren kleingeld. Voor de collega onderzoekers en de geïnteresseerde lezer biedt deze publicatie tevens de complete tekst van de rekeningen in transcriptie.

Het beeld van de werkzaamheden van raden en generaalseesters, maar vooral van de essayeurs-generaal wordt duidelijk uit de declaraties van de laatste bij de Staten van Holland voor hun werkzaamheden over de periode 1780-1795. Deze reeks archivalia geeft tegelijk een heel goed overzicht van wat er nog meer in de Muntkamer gebeurde. Samen met de reeds genoemde reisverslagen vormt zij de basis voor de hoofdstukken vier en vijf over het toezicht op de muntproductie en de toezichhouders. De inhoud van deze declaraties wordt in algemene zin nog eens geanalyseerd in hoofdstuk zes van dit deel van deze publicatie.

Wat betreft de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw wil de nu voorliggende studie een zo volledig mogelijk overzicht bieden. Daarom wordt in deze publicatie ook aandacht besteed aan de zilveren enkele stuiver van 1738 en 1764, die net als de koperen duiten in opdracht van de Staten van Holland en West-Friesland zijn vervaardigd en onder de bevolking zijn verspreid.

Deze publicatie bevat verder vier uit de tijd stammende overzichten van de muntproductie. Drie ervan zijn voor zover bekend nog niet eerder gebruikt om iets over de omvang van de muntproductie in de Republiek te weten te komen, laat staan dat ze zijn gepubliceerd. De drie overzichten zijn in transcriptie in deze publicatie opgenomen. Uit een vierde wordt alleen geciteerd en in excerpt weergegeven in de bijlage. Vanwege de grote hoeveelheid cijfermateriaal en de complexiteit ervan zal het complete vierde overzicht elders worden gepubliceerd.

Om de nu voorliggende publicatie een zo goed mogelijke bron te laten zijn over het toezicht op de muntproductie in de Republiek en over de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland, beide in de achttiende eeuw, worden in kaderteksten aanvullende gegevens geleverd uit andere dan de drie hierboven genoemde bronnen.

In het deel Bronnen van deze publicatie zijn naast de genoemde productieoverzichten de instructies van de raden en generaalseesters van de Munten, de essayeur-generaal en de bewaarder van de Generaliteits Muntkamer in transcriptie opgenomen. De instructies voor de Muntmeester, waardijn, essayeur, ijzer- of stempelsnijder, provoost of smidmeester, Muntgezellen, werklieden, opziener van het schroef- en pletwerk en de draaier van de harde walsen worden hier eveneens in transcriptie aangeboden. Uitgangspunt is steeds de algemene door de Staten-Generaal in 1606 vastgestelde instructie voor dit ambt. Indien afwijkende instructies voor de Hollandse en Westfriesse Munt zijn aangetroffen, worden deze tevens weergegeven.

De instructie van de Muntmeester en die voor de Muntgezellen voor de productie van de koperen duit 1702 en de instructie voor de enkele stuiver 1738 zijn eveneens beschikbaar in deze publicatie. Een lijst van begrippen, een uitleg van de gebruikte terminologie bij de bepaling van gehalte en gewicht, een uit de tijd stammend overzicht van de specificaties van de in de Republiek geproduceerde munten, beknopte biografische schetsjes van de belangrijkste in de reisverslagen, de rekeningen van de duiten en de declaraties van de essayeurs-generaal genoemde personen, een lijst van de gebruikte bronnen en literatuur, een index op persoonsnamen en een op plaatsnamen en een verantwoording van de illustraties completeren het geheel.

²⁰ Sassen, *De Hollandsche en Westfriesche duiten 1739-1780*. Sassen verwijst voor zijn bron naar het archief van de Domeinen van Holland, in het Rijksarchief (nu Nationaal Archief Archief), Den Haag, inventarisnummer 689. De rekeningen van de duiten zijn daar echter niet (meer?) te vinden. De huidige vindplaats staat vermeld bij de transcriptie verderop in deze publicatie.